



Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 3, Aralık/December 2024]

Güler KAÇAR

<https://orcid.org/0009-0003-1662-3093>

Doktora Öğrencisi

2050d02004@manas.edu.kg

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

<https://ror.org/04fir8n21>

Lisanüstü Eğitim Enstitüsü

Türkoloji Bölümü

Kırgızcada Birleşik Fiillerin Sınıflandırılmasına Dair

On the Classification of Compound Verbs in Kyrgyz

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 26.10.2024

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 23.12.2024

Yayın Tarihi | *Date Published*: 30.12.2024

Atıf | Citation

Kaçar, G. (2024). Kırgızcada Birleşik Fiillerin Sınıflandırılmasına Dair. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(3), 1456-1474. <https://doi.org/10.34083/akaded.1572240>

Kaçar, G. (2024). On the Classification of Compound Verbs in Kyrgyz. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(3), 1456-1474. <https://doi.org/10.34083/akaded.1572240>

Makale Bilgisi | Article Information

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Katkı Oranı Beyanı <i>Author Contributions</i>	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir <i>Author's contribution rates to the study are equal.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı Yes - iThenticate
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright & License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Güler KAÇAR | Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International



Öz

Türkçede söz türetme yollarından biri birleşik fiillerdir. Yardımcı fiiller aracılığıyla oluşturulan birleşik fiiller Kırgızcada önemli bir yere sahiptir. Kırgızcanın öğrenilmesinde ve öğretilmesinde, karşılaştırmalı çalışmalarda, mütercim-tercümanlıkta bu önemi fark edilmekle birlikte bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca bu yapıların sınıflandırılması konusunda Kırgız gramer yazarları arasında görüş ayrılıkları da vardır. Söz gelimi esas ve yardımcı fiillerin almış olduğu ekler, bu eklerin dil bilgisel, sözcüksel anlamları ve işlevleri de dikkate alınınca kaçınılmaz ayrımlar oluşmuştur. Sınıflandırma yapılırken her ne kadar yapı esas alınsa da bazı yapılar gözden kaçırılmıştır. Bu farklılıkların neler olduğunu ortaya koyabilmek ve bu soruna bir çözüm bulabilmek amacıyla Kırgızca gramer kitaplarından *Kırgız Adabi Tilinin GramatİKası*, *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, *Kırgız Tilinin MorfoloĒiyası* ve *Kırgız Tili* adlı kitaplar esas alınmıştır. Her bir gramer kitabında birleşik fiillerin sınıflandırılışı üzerinde durulmuş, birbirlerinden farklı yönleri belirtilmiştir. Bununla birlikte gramer kitaplarında yer verilmeyen bazı yapılar tespit edilip örneklendirilmiştir. Çalışmanın sonunda ise Kırgızcadaki birleşik fiilleri sınıflandırmak için bir öneride bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Kırgızca, birleşik fiil, sınıflandırma, yapı, işlev, anlam.

Abstract

One of the ways of word derivation in Turkish is compound verbs. Compound verbs are formed through auxiliary verbs have an important place in Kyrgyz. In the learning and teaching of Kyrgyz, in comparative studies, in translation and interpreting, this importance is especially noticed and it constitutes a problem. However, there are differences of opinions among Kyrgyz grammarians on the classification of these constructions. For example, the inevitable distinctions have arisen when the affixes taken by the main and auxiliary verbs, their grammatical and lexical meanings and functions are taken into account. In addition, although the classification is based on structure, some structures have been overlooked. In order to reveal what these differences are and to find a solution to this problem, Kyrgyz Adabi Tilinin GramatİKası, Azırkı Kyrgyz Adabiy Tili, Kyrgyz Tilinin MorfoloĒiyası and Kyrgyz Tili were taken as basis. In each grammar book, the classification of compound verbs is emphasized, and the aspects that are different from other books are stated. In addition, some structures that are not included in grammar books are identified and exemplified. At the end of the study, a proposal is made to classify the compound verbs in Kyrgyz.

Key words: Kyrgyz, compound verb, classification, structure, function, meaning.

Giriş

Birleşik fiiller, Türk dilinin en karmaşık konularından biridir. Birçok gramer kitabında birleşik fiilin ne olduğu üzerinde durulmuş, yapı ve anlam özelliklerine göre bu fiiller tasnif edilmiştir. Yapılan tanımlamalar ve sınıflandırmaları göz önüne aldığımızda her bir araştırmacının konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Biz de bu çalışma ile Kırgızca üzerine yazılan gramer kitaplarında birleşik fiiller hakkındaki farklılıkları ortaya koyup yeni bir sınıflandırma önerisinde bulunmaya çalışacağız.

Çalışmamızı gerçekleştirebilmek için Kırgızca gramer kitaplarından *Kırgız Adabi Tilinin Gramatikası*, *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, *Kırgız Tilinin Morfolojyası* ve *Kırgız Tili* adlı kitapları esas aldık. Bu gramer kitaplarından yola çıkarak öncelikle birleşik fiilin tanımı üzerinde durmak istiyoruz.

Delice, Türk dili bilim dalında “birleşik” sözcüğünün anlamında temel bir sorun olduğunu ve bu durumun birleşik fiilin ne olduğu konusunda da belirsizliklere yol açtığını belirtir. Bunun için dilin gerçeği anlatmadaki sembolik karşılığına bakmak gerektiğini söyler. Sözcüklerin birleşik oluşlarını dikkate aldığımızda iki farklı gerçekliği yerine getirebildiğini görürüz. Birincisi “adlandırma”, ikincisi “anlatım” gerçekliğidir. Soruna bu şekilde bakıldığında adlandırma amaçlı olanların tek vurguyla söylenip birleşik yazılması, anlatım amaçlı olanların ise iki vurguyla söylenip ayrı yazılması gerektiği kanısındadır. Yani adlandırma amaçlı olanlar birleşik sözcük, anlatım amaçlı olanlar ise sözcük öbeğidir. Delice, sözcüklerin ayrı ya da birleşik yazılması sorununda fikir birliğine varıldıktan sonra şekil bilgisi, sözcük türleri bilgisi, söz öbeği bilgisi ve cümle bilgisiyle ilgili sorunlara da çözüm getirilebileceğini dile getirir (Delice, 2017, s. 34-35-36).

Zeynalov, *Türk Dillerinde Birleşik Eylem Meselesi* adlı makalesinde birleşik sözün ne olduğunu anlamak için birleşik sözlerin söz takımlarıyla genel ve farklı taraflarının iyi tespit edilmesine bağlar. Söz takımlarının sentaks, birleşik sözlerin ise morfoloji kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Birleşik sözler ve söz takımları arasındaki farklardan biri de birleşmeyi meydana getiren sözler arasındaki ilişkidir. Söz takımlarında her iki söz kendi sözlük manasını muhafaza ederken birleşik sözlerde ise her iki tarafın sözlük manasını kaybedip yeni bir sözlük unsuru meydana getirdiğini söyler. Ona göre birleşik eylemleri, analitik yolla oluşan diğer eylem birleşmelerinden ayırmak için belirli kıstaslar vardır. Öncelikle birleşik eylemlerde her tarafın ayrı ayrı bir anlamı olmalıdır ve birleşik eylem oluşturduğunda kaynaşıp yeni bir anlamı yansıtmalıdır. Bunlara dikkat edildiğinde birleşik eylem sanılan birçok yapının bu grup dışında kalacağını belirtir. Bununla birlikte Çağdaş Türk Dillerindeki birleşik eylemleri şu şekilde gruplandırır.

1. Hareketin başlamasını, devam etmesini ve yönünü bildiren birleşik eylemler.
2. Hareketin sürekliliğini, anılığını, devamlılığını bildiren birleşik eylemler.
3. Hareketin sınırını, bitmesini bildiren birleşik eylemler.
4. Hareketin tekrarını ve genelleştirme anlayışını bildiren birleşik eylemler (Zeynalov, 1986, s. 455-468).

Kırgızcada birleşik fiil, tataal etiş olarak adlandırılır. **Kırgız Adabi Tilinin Gramatikasi** adlı eserde S. Kudaybergenov, birleşik fiillerin analitik yolla yapıldığını belirterek bu fiilleri iki gruba ayırır: 1. Atoočtuk Uñguulu Tataal Etişter (İsimlerle Yapılan Birleşik Fiiller) 2. Etiştik Uñguulu Tataal Etişter (Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller). Birinci gruptaki birleşik fiiller, isim ve fiilin bir araya gelmesiyle oluşur. Birleşik fiilin anlamsal yapısını isim de fiil de etkiler. Bu bölümde et-, de-, bol-, kıl- yardımcı fiillerinin anlam ve yapı özelliklerine değinir (Kudaybergenov, 1980, s. 194-197).

Atoočtuk Uñguulu Tataal Etişter, isim ve fiilin bir araya gelmesiyle oluşup yeni bir anlam yansıtır. Nesne hakkındaki bilgi isim aracılığıyla, fiilin durumu ise fiille verilip yeni bir anlamın oluşmasına zemin hazırlar. Bu gruptaki yardımcı fiillerden bazıları sözcüksel anlamlarını çok önceden kaybetmiştir. Bazılarının ise tek başına bir anlamı olsa da isimlerle bu yeni yapıyı oluşturduğunda daha önceki anlamları belirsizleşir. İsim ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiilleri aldıkları hâl eklerine göre gruplandırır. Örneğin kulak sal-, dobuşka sal-, suuga çök-, coldon katır-, abiyirdi ketir- vb.

Kudaybergenov, ikinci gruptakileri anlamsal açıdan ikiye ayırır. Bunlar: a) Leksikalaşkan Tatal Etişter (Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller) b) Kıymıl-Arakettin Ötüş Özgöçölügün Bildirüücü Tataal Etişter (Fiilin Gerçekleşme Özelliğini Bildiren Birleşik Fiiller). Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller, zarf-fiil ekini almış bir fiil ve çekimli bir fiilin bir araya gelmesiyle oluşmuştur ve iki fiilin ortak, yeni bir anlam oluşturduğu bu birleşik fiillerin Kırgızcada az olduğunu söyler (uzat-, uzatıp çık- ; sat-, satıp al- ; işte- iştep tab- ; kir- kirip al- ; koştı-koştıp cür- ; oku- okup çık- vb.).

Diğer gruptaki birleşik fiiller ise -A/-O/-y, -p zarf-fiil eklerinden birini almış esas fiille kendisinden sonra gelen yardımcı fiilin zaman ve şahıs eklerini almasıyla oluşur. Bu tür birleşik fiiller, fiilin sürekliliğini, tekrarlandığını, bittiğini, beklenmedik bir şekilde geliştiğini anlatır. Bu fiillerde zarf-fiil ekini alan kısım, esas anlamı verir. Yardımcı fiilin olduğu ikinci kısım ise kendi anlamını kaybeder, uzaklaşır ve onun yerine dil bilgisel bir anlam kazanır. Örneğin cazıp ciber dediğimizde ciber- sözü burada göndermek anlamında değil, yazmak fiilinin tezliğini bildirir. Bunun dışında zarf-fiil ekini alan esas unsurun birleşirken esas anlamını kaybetmesiyle fiilin tekrarlandığı görülür. Örneğin bere ber, alıp al, koyup koy, turup tur, salıp sal, kalıp kal, ciberip ciber vb.

Kırgızcadaki yardımcı fiiller bütün esas fiillerle birleşmez. Örneğin türtüp ciberdi diye söylenebilirken uçup ciberdi diye bir yapı söz konusu değildir. Ayrıca bu yardımcı fiiller zarf-fiil eklerine bağlı olarak farklı anlamlara bürünürler. Örneğin cazıp sal- yazma işinin tamamen yapıldığını, caza sal- yazmak fiilinin çabukluğunu anlatır. Kırgızcadaki yardımcı fiillerin esas fiillere sabit bir anlam katmadığı için Rusçada olduğu gibi görünüş kategorisinde değerlendirilemeyeceği belirtilir (Kudaybergenov, 1980, s. 198).

Azırkı Kırgız Adabiy Tili adlı eserde, iki fiilin veya isim ve yardımcı fiilin birleşmesiyle oluşmuş bir anlamı yansıtan yapılar birleşik fiil olarak tanımlanır. Birleşik fiillerde ilk kısım asıl unsur, ikinci kısım ise yardımcı unsurdur. Kırgızcada birleşik fiiller, Atooč Uñguulu Tataal Etişter (İsim Esaslı Birleşik Fiiller) ve Etiş Uñguulu Tataal Etişter (Fiil

Esaslı Birleşik Fiiller) olmak üzere ikiye ayrılır. Atoç Uñguulu Tataal Etişter, aldıkları hâl eklerine göre gruplandırılmıştır. Etiş Uñguulu Tataal Etişter ise iki gruba ayrılır: a) Ten Maanilüü Komponetterden Casalgandar (Eşit Anlamlı Unsurlardan Yapılanlar) b) Ten Maanilüü Emes Komponetterden Casalgandar (Eşit Anlamlı Olmayan Unsurlardan Yapılanlar). Burada Kudaybergenov, Kırgız Adabi Tilinin Gramatıkası adlı eserden farklı olarak -A/-O/-y ve -p zarf-fiil eklerinin yanı sıra -GanI/-GOnU zarf-fiil ekine yer verip bu fiilleri ikiye ayırmıştır. Ten Maanilüü Komponetterden Casalgandar başlığı ile -A/-O/-y, -p zarf-fiil ekini alan esas fiille yardımcı fiilden oluşan yapılar kastedilmiştir. Bu birleşik fiiller iki aşamadan oluşur. Örneğin aytıp ket- fiilinde önce ayt- daha sonra ket- fiilinin gerçekleşeceği belirtilir. -A/-O/-y zarf-fiil ekinden sonra yardımcı fiillerden bar-, kel-, ket-, çık-, cür- kullanıldığında birinci unsurdaki esas fiille beraber yapılacağını gösterir. (ala ket, bara kel, ala bar vb.) Bazı durumlarda iki fiilin de aynı anda yapıldığı belirtilir. Örneğin çıgıp ket-, kulap tüş-, kaytıp kel-, ketip baratat-, ırdap otur- vb.

Birleşik fiillerin yapısı üç sözcükten oluşabilir. Örneğin baykap kele catat, şaşılıp bara catat, cıgılıp kala cazdadı vb. Bunun yanı sıra tabanlaşmış fiiller birleşik fiilin bir unsuru olabilir. Örneğin apkelip ber, aparıp tašta, taap apkel, kötörüp apkel vb. (Kudaybergenov, 2015, s. 313-316).

Ten Maanilüü Emes Komponetterden Casalgandar başlığı altında esas fiillere gelen -A/-O/-y, -p zarf-fiil ekleriyle yardımcı fiillerden oluşan yapıları incelemiştir. Bu yapılarda ilk unsur asıl anlamında kullanılırken ikinci unsur sözcüksel anlamını kaybeder veya bu anlamından uzaklaşp dil bilgisel bir anlam kazanır. Bu dil bilgisel anlamlar fiilin devam ettiğini, tekrarını, tamamen bittiğini, hızlı bir şekilde yapıldığını veya beklenmedik bir anda geliştiğini gösterir. Daha sonra cür-, tur-, cat-, otur-, ber- ve tüş- yardımcı fiillerini hangi zarf-fiil ekinin üzerine geldiğinde hangi anlamlar bildirdiğini belirtmiştir. Kıymıl-Araketin Önügüşün Cana Bağıttaşın Bildirüçü Etişter (Hareketin Gelişimini ve Gerçekleşmesini Bildiren Birleşik Fiiller) ve Kıymıl-Araketin Toluk İştelenin Bildirüçü Etişter (Hareketin Tamamen Yapıldığını Bildiren Birleşik Fiiller) başlığı altında yardımcı fiillerin dil bilgisel anlamlarına yer vermiştir (Kudaybergenov, 2015, s. 313-316).

Abduvaliyev, *Kırgız Tilinin Morfologiyası* adlı eserde birleşik fiilleri üçe ayırır. 1) Etiş Tügöylüü Tataal Etişter (çakçıl tügöylüü tataal etişter). Her iki tarafı da fiil olup zarf-fiil ekleriyle oluşturulan birleşik fiillerdir. Bu fiillerde birinci kısım esas kısımdır ve asıl hareketi bildirir. İkinci kısım ise dil bilgisel anlamı tamamlar, yardımcı fiil görevindedir. (körsötö ber-, apkaarıp cat-, toktop turup kal- vb.) 2) Atoç Tügöylü Tataal Etişter. İsim ve fiilden oluşan bu birleşik yapıda birinci kısım her zaman isimdir ve bu isimler aldıkları hâl eklerine göre gruplara ayrılır. (araça bol-, cöngö sal-, karızdı coy-, tilden kal- vb.) 3) Tuurandı Söz Tügöylüü Tataal Etişter. Ses ve ses taklidi sözlerle benzetme ifade eden birleşik fiiller, yansıma sözler ve yardımcı fiilin bir araya gelmesiyle oluşur (tırt et-, cark et-, tars et-, kış de- vb.) (Abduvaliyev, 2008, s. 154-156).

Davletov, *Kırgız Tili* adlı eserde, fiilleri *negizgi* (ce toluk maanilüü) *etişter* (asıl fiiller), *nağız kömökçü etişter* (asıl yardımcı fiiller) ve *ooşmo* (funktseyonaldık kömökçü) *etişter* (fonksiyonel filler) olmak üzere üçe ayırır. *Negizgi etişter*, her zaman kendi anlamını tam

olarak yansıtır, bağımsız olarak sorulara cevap verip cümle ekinin görevini yerine getirebilir. *Nagız kömökçü etişter*, tam olarak bir anlamı yansıtmayan, bağımsız olarak sorulara cevap veremeyen, cümle ekinin görevini yerine getiremeyen fiillerdir (*eken, emes, ele, cazda-, iy-/ir-, et-*). Bu fiillerden eken, emes, ele isimler ve fiillerle birleşebilirken iy-/ir- ve cazda- sadece fiillerle birleşir. *Ooşmo (funktсионaldık kömökçü) etişter* ise bağlama göre bazen esas fiil, bazen de anlamını yitirip yardımcı fiil görevinde kullanılan fiillerdir. Esas fiil olarak kullanıldığında, asıl fiiller gibi kendi anlamını tam olarak yansıtır, tek başına sorulara cevap verip cümle ekinin görevini yerine getirebilir. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında ise bu özellikleri yerine getiremez (Davletov, 1986, s. 174-175). Davletov ber-, sal-, tüş- fiillerinin esas ve yardımcı fiil olma durumlarını şöyle örneklendirmiştir: “Aga kitepti **ber** (asıl fiil görevinde). Aga comok **aytıp ber** (yardımcı fiil görevinde). Egindi kapka **sal** (asıl fiil görevinde). Bilgenindi **ayta sal** (yardımcı fiil görevinde). Maşınadan cerge **tüş** (asıl fiil görevinde). Arıktı **kaza түş** (yardımcı fiil görevinde).” Ayrıca bu fiillerin sayısının 20-30 arasında olduğunu belirtir. Daha sonra Etiştin Analitikalık Formaları Cana Analitikalık Formanttar başlığı altında asıl fiille asıl veya yardımcı fiilden oluşan yapıları Etiştin Analitikalık Formaları olarak adlandırır (uktap ketti, ayığıp kaldı, aytıp iygen, cıgılıp kete cazdadı vb.). Bu gruptaki birleşik fiillerde asıl anlam esas fiildedir ve zarf-fiil eklerinden -A/-O/-y ve -p, sıfat-fiil eklerinden -Ar, -GAN, UUÇU, istek kiplerinden ise -sA, -GAy ve -mAK ekini alır. Asıl fiile eklenen bu ekler, fiilin dil bilgisel anlamını değiştirir ve birbirlerinin yerine kullanılamaz (Davletov, 1986, s. 176-177).

Analitikalık Formanttar Cana Alardın Maanileri başlığı altında asıl fiile eklenen ek ve yardımcı fiilin dil bilgisel anlamları üzerinde durulmuştur. Bu kısımda fiiller, **Kıymıl Arakettin Önügüş Baskıçın Bilgizüüçü Formanttar** (başalışın, ötüü, ayaktalışın), **Kıymıl-Arakettin Ötüü Sıpatın Bilgizüüçü Analitikalık Formanttar** (sozuluşu, tez, çukulunuan ce kapıstan casalışın, kandaydır bir çekke ceteyin dep kalganın, baştalıp birok ayağına çeyin çıkpıy toktolup kalganın, kiyinçereek bolorun bolcoldogonduktu, casalma münözdö ekendigin, çın iklastan iştelbegendigin, kim üçün kanday maksatta iştelışin, işke aşkanın turganın, dağı bir kıymıl-arakette ulanışa casaların), **Modaldık Maanilerdi Bilgizüüçü Analitikalık Formanttar** olarak üçe ayırır (Davletov, 1986, s. 177-178).

Genel olarak birleşik fiiller, birleşik fiildeki unsurların isim ve fiil oluşuna göre sınıflandırılmıştır. *Kırgız Adabi Tilinin Gramatikası* adlı eserde isim ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller et-, de-, bol-, kıl- yardımcı fiilleriyle alt başlıklar hâlinde verilmiştir. Daha sonra isim ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller aldıkları hâl eklerine göre gruplandırılmıştır (kulak sal-, dobuşka sal-, suuga çök-, coldon kaltır-, abiyirdi ketir-). Bu kısımda verilen örneklere baktığımızda et-, de-, bol-, kıl- yardımcı fiilleriyle kurulmadığı fark edilmektedir. Bu sebeple bu tür fiillerin isim ve yardımcı fiil yapısı altında ayrı bir başlık altında ele alınması daha doğru olacaktır.

Azırkı Kırgız Adabiy Tili adlı eserde de et-, de-, bol-, kıl- yardımcı fiillerine değinilip ikinci bir grup olarak isimlerin aldıkları hâl eklerine göre gruplandırılmıştır. Burada verilen örneklere baktığımızda Kudaybergenov’un yukarıda andığı et-, de-, bol-, kıl- yardımcı fiillerinin dışında yardımcı fiiller olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca isim ve

yardımcı fiil yapısındaki fiiller için hâl eklerine göre yeni bir başlık açması ve yalın hâle yer vermemesi de göze çarpmaktadır. *Kırgız Tili'nin Morfologiyası* adlı eserde isim ve fiilden oluşan bu birleşik yapılar aldıkları hâl eklerine göre gruplandırılmıştır. Bunun dışında isim olarak da değerlendirebileceğimiz ses ve ses taklidi sözlerle benzetme ifade eden birleşik fiiller ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Bunun sebebine bakacak olursak Kırgızcadada yansıma sözler ayrı bir sözcük türü olarak kabul edilmektedir. Bilindiği gibi diğer gramer kitaplarında birleşik fiiller sınıflandırılırken isim ve fiiller esas alınmıştır. Sadece bu çalışmada Kırgızcadaki sözcük türlerinin göz ardı edilmediği görülmektedir. Bizce dil bilimsel bir sınıflandırma yaparken kabul görmüş sözcük türleri çerçevesinde bir ayrıma gitmek oldukça tutarlıdır.

Kırgız Tili adlı eserde ise birleşik fiiller diğer çalışmalarda olduğu gibi unsurların isim ve fiil oluşuna göre sınıflandırılmamıştır. Bu çalışmada yardımcı fiiller belirleyici rol oynamıştır. Asıl yardımcı fiil olarak *eken, emes, ele, cazda-, iy-/ir-, et-* kabul edilmiş ve bu fiillerden *eken, emes, ele* isimler ve fiillerle birleşebilirken *iy-/ir-* ve *cazda-* yardımcı fiillerinin sadece fiillerle birleştiği belirtilmiştir.

Yukarıdaki çalışmalarda *et-, de-, bol-, kıl-* yardımcı fiillerinin isimlerden sonra gelmesiyle birleşik fiil oluşturduğuna değinilmiştir. Bu dört yardımcı fiile ek olarak *al-* yardımcı fiilinin de bu grupta değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Aşağıdaki örneklerde *al-* yardımcı fiiliyle oluşturulmuş birleşik fiillere baktığımızda bu düşüncemizin haklılık payı ortaya çıkacaktır.

Aşağıdaki örneklere bakacak olursak *coop al-, caza al-, söz al-* anlamca kaynaşmıştır fakat *küç al-, üşük al-* diğerlerinden anlamca farklılık göstermektedir. Bu sebeple bu tür yapıların anlam bilimi açısından incelenmesi gereklidir. Dolayısıyla *al-* yardımcı fiili, isim+yardımcı fiil yapısındaki diğer yardımcı fiiller gibi anlam ve yapı açısından bağ kurabilecek niteliktedir.

Satarov kelgen meymanın köñülsüz **kabil** aldı. (ÇK, 259)

Satarov gelen misafiri gönülsüz **kabul** etti.

Katın alarıñ menen ele tütünö cazılğansın. (KTFS, 498)

Evlenir evlenmez artık ayrı bir aile olarak kabul edilirsin.

Eğer Mırzagül *coop* bergen bolso, Acımurat kolun cañsagılap, orompoy tepkendey tak sekirip oynop kelmek, eğer **coop** albagan bolso eki kolun çöntögünö salıp, şılıkya basıp cay kelmek.

Eğer Mırzagül cevap vermiş olsa Acımurat eliyle işaret edip seksek oynar gibi zıplayıp oynarak gelirdi, eğer **cevap** almamış olsa iki kolunu cebine koyup başını öne eğerek gelirdi. (EKT, 235)

Tolkunbek tüz ele oşol caktı közdöy **bet** aldı. (ÇK, 302)

Tolkunbek doğruca o tarafa doğru **yöneldi**.

Caza aldı.

Ceza aldı. (KTS, <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php>, 18.04.2024)

Düynö cüzünön ataktuu akındar katışıp, kezekteşip **söz alıp**, anı Borborduk televidenie arkiluu bütkül Sovetter Soyuzuna körsötülçü. (AKAI, 226)

Yeryüzündeki ünlü şairler katılıp sırayla **söz aldılar** ve bu, merkezi televizyon aracılığıyla bütün Sovyetler Birliğinde gösteriliyordu.

Ordodo tartış **küç aldı**. (SK, 456)

Başkentte savunma **arttı**.

Cazında köptögön ayl çarba ösümdüktörün **üşük alıp** ketti.

İlkbaharda köydeki bitkilere **soğuk vurdu**. (KTS, <http://sozduk.manas.edu.kg/index.php,25.07.2024>)

İsim ve yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiillerde dikkatimizi çeken bir konu da Rusça sözlerin yardımcı fiillerle kullanımınıdır. Kudaybergenov, et- fiilinin önceki dönemlere göre yaygınlaştığını belirtir. Çoğunlukla Rusçadaki bazı fiillerin mastar hâli ve et- yardımcı fiili birleşik fiil oluşturur. Örnek olarak Kırgızca şıñgırat- (aramak) fiilinin yanı sıra Rusça zvonit mastarına et- fiili getirilerek zvonit et- şeklinde kullanılır (Kudaybergenov, 1980, s. 195). Günümüzde bu kullanım oldukça yaygınlaşmış hatta zvonit et- > zvantet- şeklinde tabanlaşmıştır. Ayrıca bu fiile eş değer olarak zvanda- fiili de kullanılmaktadır. Bunun gibi reşaytet-, sdavaytet- fiillerinin de tabanlaştığı söylenebilir. Günlük dilde gözlemlediğimiz kadarıyla meşat' etpe- (toskool bolbo-) namekat' et- (çetin çıkar-) otvlekat' etpe (alaksıtpa-) perejivat' et- (kabatır bol-) otravlyat' et- (cönöt-) gulyat' et- (seyilde-) peredat' et- (ber-, cönöt-,) skaçat' et- (cüktö-) şeklindeki kullanımlar oldukça yaygındır. Taradığıdımız edebî eserlerin içinde böyle bir kullanım da tespit ettik. Diğer örnekler ise internet kullanıcılarının cümlelerinden alınmıştır.

Saga partiyanın buyruğu **dezorganizovat' etkendik** bolup tuyulabı? (D, 476)

Partinin emri sana **düzeni bozuyor** gibi mi geliyor?

Ötö ele **perejivat' etken** go. (<https://www.super.kg/kabar/news/244841>, 11.04.2024)

Bayağı **telaş etmiş** ya!

Oştun coldorunda kolyaska menen **gulyat' etken** sonunda.

(<https://www.instagram.com/p/CcDJPBjIdVC/>, 11.04.2024)

Oş yollarında bebek arabasıyla **gezinmek** çok güzel ya!

Günlük hayatta ve sosyal medya uygulamalarında rastladığımız predlojenie kıl-, deportatsiya kıl-, panika kıl-, provakatsiya kıl-, raskot kıl-, testirovat' casa-, nervke tiy-, rezultat' bol- ştraf sal- şeklinde kullanımlar da mevcuttur. Et- yardımcı fiili Rusça fiillerin mastar şekliyle birleşirken kıl-, bol- sal- yardımcı fiili ise isimlerle birleşik fiil oluşturmaktadır. Casa- fiili Rusça fiille, tiy- fiili ise Rusça bir isimle kullanılarak birleşik fiil yapısını oluşturmuştur.

Türkiye Türkmönstan carandarın **deportatsiya kıldı**.

(<https://www.azattyk.org/a/32025684.html>, 11.04.2024)

Türkiye Türkmenistan vatandaşlarını **sınır dışı etti**.

Sen oşol cerde bolbogondon kiyin mınday sın taga albaysın. Al cere emne **panika kılıp** kıykırmak belen. (<https://www.super.kg/mediaportal/uservideo/125965>, 11.04.2024)
Sen orada bulunmadığın için bu şekilde eleştiremezsin. Orada olsaydın **panik yapıp** bağırır mıydın?

Raskot kılğan akçasının izi cok. (KRS-I, 295)
Parayı nerede **harcadığı** belirsiz.

Kelin kız cal-cal karaşat,
Kelbeti **nervke tiygendey**. (AT, 29)

Gelin kız tek tek bakıyorlar, görünüşleri siniri bozmuş gibi.

...Kırgız Respublikasının “Ukuk buzuular cönündö” Kodeksinin 230-berenesinin negizinde protokol tüzülüp, 230 eseptik körsötkücü menen **ştraf salındı**. (<https://mnr.gov.kg/ky/posts/news/42>, 10.04.2024)

...Kırgız Cumhuriyeti'nin “Hukuk İhlâli” yasasının 230. maddesine dayanarak protokol oluşturulup 230. göstergeye göre **para cezası yazıldı**.

5,6 cıl murun (...) **rezultat boldu** şügür.
(<https://superstan.super.kg/superstan/index.php>, 10.04.2024)

Beş altı yıl önce **sonuç verdi** şükür.

İsim ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerin hâl eklerine göre sınıflandırılması, ayrı bir grupta değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Örneğin bayır al- (bir yere yerleşmek), bata ber- (dua et-), baş tart- (vazgeçmek), dem al- (nefes al, dinlenmek, tatil yapmak), kulak sal- (kulak vermek), çetke kak- (kabul etmemek, reddetmek); sözgö kel- (dile gelmek, söz dinlemek, karara varmak), boygo cet- (büyüme), este tut- (aklında tutmak), cerde kal- (boşa gitmek, unutulmak), tilden kal- (konuşmaya dermanı kalmamak, dili tutulmak), candan keç- (canından geçmek, gözü kararmak), abiyirdi ketir- (rezil etmek), kabagın tüy- (üzülmek, suratını asmak). Görüldüğü üzere yalın hâldeki isimlerin de yardımcı fiillerle birleşmesi mümkündür. Buradaki kalıplaşmış olan yapıları deyim olarak adlandırabilmek için bir anlam aktarımı yahut yan anlamlı öğelerin yapının bütününde baskın bir anlama sahip olması gerekir. Bu şekilde deyimlerdeki özel kalıplaşma kendini diğer kalıplaşmalardan ayırarak deyim yapısı tek gösterge, dilsel bir birim niteliği kazanır (Subaşı, 1991, s. 37). Bu gruptaki birleşik fiillerin anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş oldukları fark edilmektedir. Bu sebeple bu gruptakilerin anlam bilimi açısından incelenip birbirinden ayrılması gerekmektedir.

Bilindiği üzere deyimler, gerçek anlamın dışına çıkarak özel bir anlam boyutu kazanmış söz öbekleridir. Dolayısıyla deyimi oluşturan sözler gerçek, yan, mecaz, terim, argo anlamlarından ayrı olarak farklı bir anlamda kullanılır (Akyalçın, 2011, s. 122). Yani deyimleşme bir tür anlam aktarımı olarak tanımlanabilir. Bu anlam aktarım olayları aracılığıyla deyim aktarması, ad aktarması, benzetme ve alüzyon gerçekleşmektedir. Bu durum deyimler için genel bir nitelik olarak düşünülebilir (Subaşı, 1991, s. 37). Deyimleşmiş olan yapılar birçok Türk lehçesinde birleşik fiil olarak kabul edilmektedir.

Bilindiği üzere deyimler sözlük bilgisi, deyim bilim ve sözlük bilimde incelenmesi gereken dil öğeleridir. Görünüşte iş, durum bildiren bu sözlerin fiil olarak adlandırılması mümkün değildir, sadece sözlüksel-deyimsel eş olabilirler. Ayrıca bu sabit söz birleşmeleri farklı sözcük türlerinden meydana gelebilir hâlbuki birleşik fiili oluşturan unsurlar daima fiildir (Zeynalov, 1993, s. 254-255). Bahsi geçen fikirlere istinaden deyimleşmiş olan yapıların birleşik fiil başlığı altında ele alınmaması Kırgız gramer yazarlarının doğru bir yaklaşım içinde olduklarını bize göstermektedir. Kırgızcada kalıplaşmış olan bu sözleri belirlemek için sözlerin kendi anlamlarından ayrılıp ayrılmadığı, yeni bir anlamda kullanılanların tespit edilerek deyimler sözlüğüne alınması, özel bir anlam boyutuna geçmeyenlerin ise birleşik fiil olarak değerlendirilmesi gerekir.

Fiil ve yardımcı fiil yapısında olan birleşik fiillere baktığımızda *Kırgız Adabi Tilinin Gramatikası* adlı eserde Kudaybergenov, bu gruptakileri anlamsal açıdan ikiye ayırır. Bunlar: a) Leksikalaşkan Tatal Etişter (Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller) b) Kıymıl-Araketin Ötüş Özgöçölüğün Bildirüücü Tataal Etişter (Fiilin Gerçekleşme Özelliğini Bildiren Birleşik Fiiller). Kudaybergeneov, Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiillerin Kırgızcada az olduğunu ve iki fiilin ortaklaşa bir anlam yansıttığını belirtir. Diğer gruptaki birleşik fiiller ise fiilin sürekliliğini, tekrarlandığını, bittiğini, aniden veya beklenmedik şekilde geliştiğini anlatır. Yani asıl fiil anlamını korurken yardımcı fiil, dil bilgisel bir anlam katar. Bununla birlikte yardımcı fiillerin her zaman sözcüksel anlamlarından da uzaklaşmadığını ve her fiille birleşmediğini belirtir. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller ise zarf-fiil ekini almış bir fiille çekimli bir fiilin bir araya gelmesiyle oluşur. İki fiilin ortak, yeni bir anlam oluşturduğu bu birleşik fiillerin Kırgızcada az olduğunu belirterek bazı örnekler verir (uzat-, uzatıp çık- ; sat-, satıp al-; işte-, iştep tab-; kir- kirip al-; koşto-koştop cür-; oku- okup çık- vb.) (Kudaybergenov, 1980, s. 198). Burada verilen örneklerle bakacak olursak uzat- (birini uğurlamak) ve uzatıp çık- (uğurlama işinin tamamlanması) fiilleri arasındaki anlam farkı görünüşsel olduğundan diğer alt başlıkta ele alınması gereken bir örnektir. Bu fiilde çık- yardımcı fiiliyle tamamlanma söz konusudur, aynı şekilde oku- ve okup çık- fiili de bu şekilde değerlendirilmesi gerekirken bu kısımda ele alınmıştır. Koşto- (eşlik etmek) ve koştop cür- (eşlik etmeye devam etmek) fiilleri de görünüş anlamlarıyla dikkat çekmektedir. Hâlbuki burada verilen örneklerde yardımcı fiilin asıl fiil ile birleşiminden yeni bir sözcüğün oluşması beklenmektedir. İşte- (çalışmak), iştep tab- (para kazanmak) sözcüğü buna bir örnektir. Dolayısıyla bu tür yeni oluşumları incelerken yardımcı fiilin asıl fiille beraber yeni bir anlam oluşturup oluşturmadığı esas alınmalıdır.

Kudaybergenov, birleşik fiilleri oluşturan yardımcı fiillerin her zaman kendi sözcüksel anlamlarından ayrılmadığını belirtip benzer örnekleri sıralar. Örneğin iştep tap-, oylop tap-, iştep çık-, okup çık-, kaytıp ber-, uçup kel-, aydap kel-, kaçıp ket- vb. Bu yapılarda iki unsurun da anlamsal açıdan eşit payları olduğunu ve bu yapılardaki yardımcı fiillerin asıl anlamlarını korumakla birlikte kesinlik, bitmişlik bildirdiğini söyler (Kudaybergenov, 1980, s. 198). Yukarıda da bahsettiğimiz gibi asıl ve yardımcı fiilden oluşan bu yapılar anlamsal açıdan farklılıkları göz önüne alınıp ona göre alt başlıklara dâhil edilmelidir. Nitekim yukarıda iştep tap-, okup çık- anlamca kaynaşmış birleşik fiil olarak ele

alınmışken bu kısımda fiilin gerçekleşme özelliğini bildiren fiiller içinde değerlendirilmesi çelişkilidir.

Kırgızcada fiilin gerçekleşme özelliğini bildirebilen fiiller yardımcı fiil olabilir. Bu tür yapılarda ikinci unsurdaki yardımcı fiil kendi anlamından uzaklaşır veya anlamını kaybeder. Daha sonra bu fiil esas fiili her açıdan tamamlar ve ancak bu şartla görünüş anlamları bildirir.

Fiilin zaman çizgisindeki durumunu belirtmek için zarf-fiil ekleriyle birlikte kullanılan yardımcı fiiller tur-, otur-, cür-, cat-, tašta-, koy-, ciber-, tüş-, kel-, ket-, al-, ber- vb. olarak verilmiştir. Daha sonra bu fiiller anlamlarına göre gruplandırılmıştır.

- 1) Fiilin devam ettiğini gösteren fiiller (cür-, tur-, cat-, otur-, ber-, tüş-.)
- 2) Fiilin gelişimini gösteren fiiller (kel-, ket-,bar-.)
- 3) Hareketin tamamen yapıldığını gösteren fiiller (tašta-, sal-, koy-, ciber-, kal-, ket-, çık-)
 - a) Hareketin tamamen yapıldığını gösteren fiiller (çık-, tašta- büt-, ket-, kal-)
 - b) -p zarf-fiil ekiyle kullanılıp hareketin tezliğini, bittiğini gösteren fiiller (sal-, tašta-, çık-, ciber-, koy-, kal-, al-) (Kudaybergenov 1980: 198-199).

Yardımcı fiilleri görünüş anlamlarına göre sınıflandıran Kudaybergenov'un 3. grupta iki alt başlık açtığını görmekteyiz. Bazı yardımcı fiiller farklı gruplarda da tekrar etmektedir. Örneğin ket-, tašta-, sal-, koy-, ciber-, kal-, ket-, çık- yardımcı fiillerinin sabit olmadığını görüyoruz. Bu duruma etki eden bir başka unsur da zarf-fiil eklerinin katmış olduğu dil bilgisel anlamdır. Bununla birlikte bu yardımcı fiiller anlamlarına göre sınıflandırılırken anlamların birbirine yakın olması da konuyu karmaşık hâle getirmiştir.

Azırcı Kırgız Adabiy Tili adlı eserde, Etiş Uñguulu Tataal Etişter ise iki gruba ayırır: a)Ten Maanilüü Komponetterden Casalgandar (Eşit Anlamli Unsurlardan Yapılanlar) b) Ten Maanilüü Emes Komponetterden Casalgandar (Eşit Anlamli Olmayan Unsurlardan Yapılanlar). Ten Maanilüü Komponetterden Casalgandar başlığı ile -A/-O/-y, -p zarf-fiil ekini alan esas fiille yardımcı fiilden oluşan yapılar kastedilmiştir. Bu birleşik fiiller iki aşamadan oluşur. Örneğin aytıp ket- fiilinde önce ayt- daha sonra ket- fiilinin gerçekleşeceği belirtilir. Ten Maanilüü Emes Komponetterden Casalgandar başlığı altında esas fiillere gelen -A/-O/-y, -p zarf-fiil ekleri ve yardımcı fiillerin birleşmesiyle oluşan yapılar incelenmiştir. Bu yapılarda ilk unsur asıl anlamında kullanılırken ikinci unsur sözcüksel anlamını kaybeder veya bu anlamından uzaklaşıp dil bilgisel bir anlam kazanır. Burada Kıymıl-Arakettin Önügüşün Cana Bağıttaşın Bildirüçüü Etişter (Hareketin Gelişimini Ve Gerçekleşmesini Bildiren Birleşik Fiiller) ve Kıymıl-Arakettin Toluk İştelgenin Bildirüçüü Etişter (Hareketin Tamamen Yapıldığını Bildiren Birleşik Fiiller) başlığı altında yardımcı fiillerin görünüş anlamlarına yer vermiştir. (Kudaybergenov, 2015, s. 316-322). Kudaybergenov, Kırgız Adabi Tilinin Gramatikasi adlı eserde vermiş olduğu yardımcı fiillerin sayısını bu çalışmada çoğaltıp yardımcı fiilleri fonksiyonel yardımcı fiil olarak nitelemiştir. Ayrıca diğer çalışmadan farklı olarak fiil+fiil yapısındaki birleşik fiilleri sınıflandırırken anlamsal farkları esas almıştır.

Kırgız Tilinin Morfologiyası adlı eserde Etiş Tügöylüü Tataal Etişter (çakçıl tügöylüü tataal etişter) her iki tarafı da fiil olup zarf-fiil ekleriyle oluşturulan birleşik fiillerdir. Bu fiillerde birinci kısım esas kısımdır ve asıl hareketi bildirir. İkinci kısım ise dil bilgisel anlamı tamamlayarak yardımcı fiil görevini üstlenir (körsötö ber-, apkaarıp cat-, toktop turup kal- vb.) (Abduvaliyev, 2008, s. 154-156).

Kırgız Tili adlı eserde ise *Ooşmo (funktsiyonaldık kömökçü) Etişter* başlığı altında yardımcı fiiller ele alınmıştır. Analitikalık Formanttar Cana Alardın Maanileri başlığı altında asıl fiile eklenen ek ve yardımcı fiilin dil bilgisel anlamları üzerinde durulmuştur. Etiştin Analitikalık Formaları Cana Analitikalık Formanttar başlığı altında asıl fiille asıl veya yardımcı fiilden oluşan yapıları Etiştin Analitikalık Formaları olarak adlandırır (uktap ketti, ayıgıp kaldı, aytıp iygen, cıgılıp kete cazdadı vb.). Bu gruptaki birleşik fiillerde asıl anlam esas fiil dedir ve zarf-fiil eklerinden -A/-O/-y ve -p, sıfat-fiil eklerinden -Ar, -GAn, UUÇU, istek kiplerinden ise -sA, -GAY ve -Mak ekini alır. Asıl fiile eklenen bu ekler fiilin dil bilgisel anlamını değiştirir ve birbirlerinin yerine kullanılamaz (Davletov, 1986, s. 176-177).

Fiil ve yardımcı fiil yapısında olan birleşik fiillere baktığımızda **Kırgız Adabi Tilinin Gramatikası** adlı eserde Kıymıl-Araketin Ötüş Özgöçölügün Bildirüüçü Tataal Etişter (Fiilin Gerçekleşme Özelliğini Bildiren Birleşik Fiiller); **Azırkı Kırgız Adabiy Tili** adlı eserde, Ten Maanilüü Komponetterden Casalgandar (Eşit Anlamlı Unsurlardan Yapılanlar) ve Ten Maanilüü Emes Komponetterden Casalgandar (Eşit Anlamlı Olmayan Unsurlardan Yapılanlar); **Kırgız Tilinin Morfologiyası** adlı eserde Etiş Tügöylüü Tataal Etişter (çakçıl tügöylüü tataal etişter) ve **Kırgız Tili** adlı eserde Etiştin Analitikalık Formaları Cana Analitikalık Formanttar başlığı ile aslında Türkçede tasvir fiilleri olarak ele alınan yapılar incelenmiştir. Kırgızcada yardımcı fiillerin sayıca fazla olmasından dolayı anlam ve işlev açısından çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Nitekim bu yardımcı fiillerin yapıları, anlamları ve işlevlerine Tan'ın Kırgız Türkçesinde Tasvir Fiilleri adlı çalışmasında yer verilmiştir. Bu çalışmada Kırgızcada tasvir fiilini oluşturan 28 yardımcı fiilin varlığı belirtilmiş olup tarihî gelişimleri ve işlevleri açısından değerlendirilmiştir (Tan, 2010, s. 178).

Davletov'un diğer araştırmacılarından farklı olarak fiil+fiil yapısındaki birleşik fiillerde zarf-fiil ekleri dışında sıfat-fiil eklerinin ve istek bildiren eklerin de yer aldığını belirtmesi önem taşımaktadır. Yalnız burada belirtilen sıfat-fiil eklerinin ve istek bildiren eklerin birleşik fiil oluşumunda nasıl yer aldığı açığa kavuşturulmamıştır.

Ayrıca Analitikalık Formanttar Cana Alardın Maanileri başlığı altında asıl fiile eklenen ek ve yardımcı fiilin dil bilgisel anlamları üzerinde durulmuştur. Bu kısımda fiilleri farklılıklarına göre Kıymıl Araketin Önügüş Baskıçın Bilgizüüçü Formanttar, Kıymıl-Araketin Ötüü Sıpatın Bilgizüüçü Analitikalık Formanttar, Modalık Maanilerdi Bilgizüüçü Analitikalık Formanttar olarak üçe ayrılmıştır (Davletov, 1986, s. 177-178). Davletov'un bu başlıklar altında ele almış olduğu yapılar diğer gramerlerden farklılıklar göstermektedir. Özellikle Kıymıl-Araketin Ötüü Sıpatın Bilgizüüçü Analitikalık Formanttar başlığı altında -AyIn/-OyUn dep kal-, -A catar, -Imİş bol-, -GAn bol- ve

Modaldık Maanilerdi Bilgizüüçü Analitikalık Formanttar başlığı altında -gI kel-, -A/-y sal- yapısına da yer vermiş fakat bu yapılar yeterince açıklanmamıştır. Söz gelimi -AyIn/-OyUn dep kal- yapısının bir noktaya ulaşma anlamı taşıdığı belirtilmiş fakat buradaki bu anlamın oluşmasına istek kipi eki mi, zarf-fiil eki mi veya yardımcı fiil mi zemin hazırlamıştır? Yani burada dil bilgisel anlamın hangi yapı ile verildiği göz ardı edilmiştir. Bununla beraber -gI kel-, -A/-y sal- yapısının kiplik anlamı taşıdığı belirtilmişken bunlar dışında kiplik anlam taşıyan daha birçok yapı vardır, sadece bu eklerle sınırlandırmanın doğru bir yaklaşım olmadığını düşünmekteyiz.

Türkçede karmaşık fiil olarak adlandırılan bu fiiller bol- yardımcı fiilinden önce gelen sıfat-fiil ekinin bağlı bulunduğu zamana ve yüklendiği işleve göre öncelik, alışkanlık ve niyet fiilleri olmak üzere üç ayrı başlıkta incelenmiştir (Korkmaz, 2009, s. 151). Sıfat-fiil eklerinin ve istek bildiren bazı eklerin birleşik fiil oluşumunda yer aldığı **Kırgız Tili** adlı eserde bahsedilmesine rağmen örneklerin verilmemesi konunun yeterince anlaşılmasına sebep olmuştur. Aşağıda verdiğimiz örneklerle bu yapılar anlaşılır nitelik kazanmış olup ayrıca birleşik fiil olarak değerlendirilmesi gereken yeni yapılar da gözler önüne serilmiştir.

Turgunbayer tarafından sıfat-fiil + bol- şekliyle oluşturulan birleşik fiiller, ilgili makalede Türkçedeki karşılıklarıyla verilmiştir. Bu yapılardan KT “-GAn/-GOn bol-” /TT “-mİş ol-” öncelik bildiren birleşik fiil, KT “-A turgan bol-” /TT “-AcAk ol-” geleceğe yönelik tahmin bildiren birleşik fiil, KT “-çU bol-” /TT “-AcAk ol-” geleceğe yönelik tahmin bildirebilen birleşik fiil, KT “-mAk ~ -mAkçI bol-” /TT “-AcAk ol-” istek ve gereklilik bildiren birleşik fiil şeklinde karşılıklarıyla verilmiştir (Turgunbayer 2008: 128-129). Gramer yapılarının karşılaştırılması olarak ele alındığı bu çalışmada söylenenlere katılmakla beraber bol- yardımcı fiili ile oluşturulan başka yapıların da olduğunu belirtmek istiyoruz. Örneğin -mİş/-mUş bol-, -BAS/-BOs bol-, -G°s(°z) bol-, A-/O-/y turgan bol- ve -mAKsAn/-mOKsOn bol- yapısındaki birleşik fiiller sıfat-fiil+ bol- başlığı altında değerlendirilmelidir. Nitekim Turgunbayev’in Kırgız Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri adlı çalışmasında bazı yapılardan bahsedilmesine rağmen söz konusu makalede bunlar gözden kaçırılmıştır. Bunun yanı sıra birleşik fiil oluşumunda -mAy/-mOy, -mAK/-mOK, -mAKçI/-mOKçU, -mAKsAn/-mOKsOn ekleri de yer almaktadır. Aslında isim-fiil eki olan -mAy/-mOy, -mAK/-mOK eki diğer eklerle de birleşerek sıfat-fiil eki işlevi üstlenmiştir. Elbette böyle bir işlevin meydana gelmesinde bol- yardımcı fiilinin rolü de yadsınamaz.

1. -Gan/ -GOn bol-

Kuday etimdi cırtkıçka **buyrugan bolso**, men kayda kaçıp kutulayın?!. (SK, 587)
Yaradan, etimi yırtıcı bir hayvana **emretmiş olsa** ben nereye kaçıp kurtulayım?

Cigittin tabiti eç nersege çappay, anda-sanda cer-cemişten oozuna **salgan bolot**. (ÇK, 177)
Delikanlının iştahı hiçbir şeye kabarmadı, ara sıra kuru yemişten ağzına **atmış olur**.

Anan eköo kandaydır bir töşökkö **catıp kalgan bolot**. (ÇK, 448)
Sonra ikisi nasılsa bir yatağa **yatmış olur**.

Uşu köydö cürgön Bekey taecesi azır düköndön çay-çamek **alğan boldu** da, anan eki şişe arak aldı. (AK, 23)

Bu mükemmellikte olan Bekey teyzesi şimdi dükkândan çay ve yanında yiyecek bir şeyler **almış oldu**, sonra da iki şişe içki aldı.

Stoldun casalışına, bıçak, vilka, tarelkaların koyuluşuna karaganda köp adam **çakırılğan boluu** kerek. (ÇK, 224)

Sofranın hazırlanışına, bıçak, çatal ve tabakların koyuluşuna bakarsak fazlaca kişi **davet edilmiş** olsa gerek.

2. -mİş/-mUş bol-

Ketem dep **şaşılımış bolup** dastorkongo bata kılıp koyup, emnege oturup kaldı ketpey». (ÇK, 388)

Gideceğim diye acelesi varmış gibi sofraya duasını etti. Niçin gitmeyip oturdu?

3. -A turgan bol-

Uluu Çıngızhan muzdak cerdin kuçağına berilip emi tübölük uykuga **kire turgan boldu...** (C1, 181)

Ulu Cengiz Han soğuk toprağın kuçağına verilip şimdi sonsuz uykuya **dalacak oldu**.

4. -çU bol-

Kıynalıp catkaniñardı bilem, azır oor mezgil. Birok okuunu **taştacı bolbo**. (MAAKKM, 302)

Zorlandığını biliyorum, şimdi zor bir dönem. Fakat okumayı **bırakacak olma**.

5. -mAK/-mOK bol-

Ömür koldon suurulup çıgıp baratkanın sezip-bilip catkan Beksaat al-kubattan ayrılğanına karabay süylösöm dedi, biroq süylöy albadı, aga çaması cetpedi, oşondo aytçusun közü menen **aytıp kalmak boldu**. (BB, 170)

Hayatının ellerinden kayıp gittiğini fark eden Beksaat, güç kuvvetten düşmesine rağmen konuşmak istedi fakat konuşamadı, takati yetmedi, o sırada söyleyeceğini gözleriyle **söylemeye karar verdi**. (söyleyecek oldu)

Teatrga karındaşı, bolçoç ceñesi üçöö **barmak bolup** bilet alışıptır. (ÇK, 83)

Tiyatroya kardeşi, müstakbel yengesiyle birlikte üçü **gitmek isteyip** bilet almışlar.

6. -mAKçI/-mOKçU bol-

Anan cılıkını bir **eeliktirip almakçı boldu**. (G, 305)

Sonra yılkiyi **hızlandırıp keyif vermek istedi**.

7. -BAs/-BOs bol-

Küzdün tünörgön türü sıyaktuu, kün ötkön sayın Alimandın kabagı açılбай, **süylöbö, külbös bolup** kaldı. (SC, 213)

Sonbaharın ışığını kaybetmesi gibi zaman geçtikçe Aliman'ın neşesi kayboldu, **konusmaz, gülmez** oldu.

8. -G°s(°z) bol-

Tegerete dubal ursa, **uragıs bolot**. (BMÇH, 419)

Etrafına duvar örse **parçalanmaz** olur.

Açuusı kelip, Toktor aksakaldın kuykası kuruşup, zamattın içinde **taanılğıs bolup** ketti. (KTFS, 323)

Çok sinirlenen Toktor aksakal o an içinde **tanınmaz** oldu.

9. -A/-O/-y turgan bol-

Mından arı men Almaştı başkaça köz menen **karay turgan boldum**. (FKT, 418)

Ondan sonra ben Almaş'a başka bir gözle **bakar** oldum.

Uşundan ulam men dagı ceñeme koşulup, anı **şıldıñ kıla turgan boldum**. (C, 217)

Bundan dolayı ben bile yengeme hak verdim, onunla **alay eder** oldum.

Kiyinki kezde Daniyar ar kaçan arabasın katuu **aydap cürö turgan boldu**, attarı da bat ele etten tüşüp kaldı. (C, 244)

Daniyar daha sonra her defasında arabasını süratli **sürer** oldu, atları da hızlıca zayıfladı.

10. mAKsAn/-mOKsOn bol-

Ce unçukpay ele, körsöm da **körmöksön**, uksam da **ukmaksan bolup** koysom beken deyt. (ÇK, 303)

Ya da sessizce görsem de **görmemiş gibi**, duysam da **duymamış gibi** yapsa mıydım, diyor.

11. -G°/-K°+ iyelik eki kel-

...Anarğa koşulup bakırıp **ıylagım keldi**. (KT, 73)

...Anar ile birlikte bağırıp **ağlayasım geldi**.

Köpçülüktün **könülün da kaltırgım kelgen** çok. (KT, 114)

Çoğunun **kalbini de kırasım yok**.

Men anday **erdik kılğım kelbeyt**. (FKT, 464)

Benim öyle **yiğitlik edesim yok**.

12. -mAy/-mOy bol-

İş minday bolup kaldı: murunku küyööm Cambılga kelip, İgoryoktu talaşıp **sottoşmoy bolup catıptır.** (KK, 244)

Mesele şöyle oldu. Önceki eşim Cambıl'a gelip İgoryok'u almak için **mahkemeye verecek olmuş.**

Anı booruna kısa **kuçaktamay boldu, öpmöy boldu.** (TÇ, 396)

Onu bağına basıp **kucaklayacak, öpecek oldu (kucaklamak, öpmek istedi).**

Sonuç

Genel olarak baktığımızda çoğu araştırmacı, birleşik fiilin isim ve fiillere getirilen yardımcı fiillerle oluştuğunu söyler. Kimi araştırmacılar bu yeni oluşumu birleşik fiil, kimi araştırmacılar ise öbek olarak adlandırır. İki sözün birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller hem söz diziminin hem yapı bilgisinin hem de sözlük biliminin kapsamında yer alan dil öğeleri olduğu için araştırmalarca farklı açılardan ele alınmıştır. Birleşik fiil oluşumunda, yardımcı fiille birleşen unsurun isim veya fiil oluşuna, öbeklerin yapısına, yardımcı fiillerin esas yardımcı fiil olup olmamasına ve anlamsal derinliğine dikkat edilmiştir. Elbette her araştırmacının yapmış olduğu sınıflandırma dikkate değerdir ve bize birleşik fiiller konusunda farklı bakış açıları sunmaktadır.

Kırgızca gramer kitaplarından yola çıkarak ele aldığımız bu çalışmada öncelikli olarak yardımcı fiillerin büyük önem taşıdığını görmekteyiz. Bu nedenle birleşik fiilleri daha iyi kavrayabilmek için yardımcı fiilleri iyi irdelemek gerekir ki yukarıda anmış olduğumuz çalışmalarda da buna dikkat edildiğini görüyoruz. Bilindiği üzere isim ve fiillere gelen yardımcı fiiller birbirlerinden anlam ve işlev açısından farklıklar göstermektedir. Kırgızcada isimlere gelen yardımcı fiillere baktığımızda eken, ele, emes; et-, de-, bol-, kıl- ve al- yardımcı fiilleri yer almaktadır fakat her birinin isimlerle olan ilişkisi farklıdır. Örneğin Kırgızcada e- ve bol- fiili bildirme fonksiyonunda kullanılırken et- ve de- fiili sadece yansıma sözlerle bir araya gelmektedir yahut yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere Rusça sözlerle birleşik fiil oluşturulduğunda et-, kıl- yardımcı fiillerinin daha etkin rol oynadığını gözlemliyoruz. Bunun yanı sıra anlamca kalıplaşmış olan fiillere baktığımızda buradaki yardımcı fiillerin ise tamamen değiştiği fark edilmektedir. Bu düşünceler ışığında Kırgızcadaki isim+yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiilleri yapı açısından isim+ yardımcı fiil, yansıma sözler+yardımcı fiil şeklinde iki başlıkta incelemek yerinde olacaktır çünkü Kırgızcada yansıma sözler farklı bir sözcük türü olarak kabul görmektedir. Bununla beraber isim+yardımcı fiil yapısında ve anlamca kaynaşmış olanları da birbirinden ayırmanın gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Söz gelimi kol koy- (imza at-) ve sabır kıl- (sabret-) fiillerinin aynı alt başlıkta değerlendirilmesi doğru olmayacaktır. Anlamca kaynaşmış olan birleşik fiillerin Kırgızca gramer kitaplarındaki gibi aldıkları hâl eklerine göre yapısal bir sınıflandırmaya tutulması da yardımcı fiillerin istemi konusunda birçok veri sağlayacaktır.

Fiil+yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiillere baktığımızda yapı, anlam ve işlev açısından sınıflandırıldığını görmekteyiz. Fiillerle beraber kullanılan yardımcı fiiller isimlerle

kullanılan yardımcı fiillere göre oldukça fazladır. Bu fiillerin birleşik fiil oluşumunda katmış olduğu dil bilgisel ve sözcüksel anlamlar da farklılık göstermektedir. Nitekim gramer yazarları da bu anlamları göz önüne alarak anlamca kaynaşmış olanları ve dil bilgisel anlam taşıyanları ayırmışlardır. Dil bilgisel anlamları belirlerken her ne kadar Kırgızcada Rusçadaki gibi görünüş kategorisinin olmadığı söylene de görünüş temelinde yardımcı fiiller değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda Davletov'un yapmış olduğu sınıflandırma bizce yerindedir. Kıymıl Arakettin Önügüş Baskıçın Bilgizüüçü Formanttar, Kıymıl Arakettin Ötüü Sıpatın Bilgizüüçü Analitikalık Formanttar, Modaldık Maanilerdi Bilgizüüçü Analitikalık Formanttar başlığı altında aslında birleşik fiilleri görünüş, kılınış ve kiplik açısından incelemiştir fakat bu başlıklar altında ele alınan yapıların doğruluğu tartışmalıdır. Bunun yanı sıra daha önce de belirttiğimiz gibi farklı birleşik yapılar da söz konusudur. Örneklendirdiğimiz yapılar baktığımızda -GAn/-GOn bol-, çU bol-, mAK/-mOK~ -mAKÇI/-mOKÇU bol-, -mAy/-mOy bol-, -mİş/-mUş bol-, -BAs/-BOs bol-, -G°s(°z) bol-, -A/-O/-y turgan bol- ve -mAKsAn/-mOKsOn bol- yapısındaki birleşik fiiller sıfat-fiil+ bol- başlığı altında değerlendirilmelidir. Bu yapılar baktığımızda asıl fiile eklenen eklerin isim-fiil eki, isim-fiil ekinden türemiş oldukları ve zarf-fiil ekiyle birlikte sıfat-fiil eki olduğu açıktır. Bu ekler sıfat-fiil eki işlevinde kullanılmaktadır, dolayısıyla bu tür yapıların karmaşık yapıda olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Modaldık Maanilerdi Bilgizüüçü Analitikalık Formanttar başlığı yerine Karmaşık Yapılı Birleşik Fiiller denilip bu gramer yapılarının kip ve kiplik açısından incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Eğer kiplik anlamlara göre sınıflandırma yapacak olursak daha birçok yapının burada yer alması gerekir. Bu gruptaki birleşik fiiller asıl fiil+sıfat-fiil eki+ yardımcı fiil, asıl fiil+zarf-fiil eki+ yardımcı fiil şeklinde iki alt başlıkta incelenebilir. Ayrıca asıl fiil+zarf-fiil eki+ yardımcı fiil yapısını üç alt başlıkta Kıymıl Arakettin Önügüş Baskıçın Bilgizüüçü Formanttar (Fiilin Gelişim Aşamasını Bildiren Yapılar), Kıymıl-Arakettin Ötüü Sıpatın Bilgizüüçü Analitikalık Formanttar (Fiilin Gerçekleşme Özelliğini Bildiren Söz Dizimsel Yapılar), Leksikalaşkan Tataal Etişter (Anlamca Kaynaşmış Fiiller) olarak sınıflandırmanın doğru olacağını düşünmekteyiz.

Kaynaklar | References

- Abduldayev, E., Davletov S., İmanov A., Tursunov A., (1986), *Kırgız tili*, Mektep Basması.
- Abduvaliev, İ. (2008). *Azırkı kırgız tilinin morfolojiyası*.
- Akyalçın, N. (2011). Türkçe deyimler sözlüklerine alınmış, deyim olmayan kimi söz öbeklerine ilişkin bir değerlendirme, *Folklor/Edebiyat: Halkbilim, Etnoloji, Antropoloji, Edebiyat*,17 (68), 121-142.
- Delice, H. İ. (2017, Haziran). *Birleşik fiil sorunu. Türk Dil Bilgisi Toplantıları Birleşik Fiil Bildiriler ve Tartışmalar* (ss. 33-44). Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kudaybergenov, S. (1980). *Kırgız adabiy tilinin gramatikası*, İlim Basması.
- Kudaybergenov, S. (2015). *Etiştin sintaksistik col menen casalışı*. Toktonaliev K. T. (Ed.), *Kırgız cazma gramatikası azırkı Kırgız adabiy tili içinde* (ss. 313-322). Avrasiya Press.
- Subaşı Uzun, L. (1991). Deyimleşme ve Türkçede deyimleşme dereceleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 29-39.
- Tan, A. (2010). *Kırgız Türkçesinde tasvir fiilleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turgunbayer, C. (2008). Kırgız Türkçesindeki bol- fiilinin işlevleri ve türkiye türkçesindeki karşılıkları. *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(15), 126-135.
- Zeynalov, F. (1986). Türk dillerinde birleşik eylem meselesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 24, 455-468.
- Zeynalov, F. (1993). *Türk lehçelerinin karşılaştırmalı dilbilgisi*. (Y. Gedikli Çev.). Cem Yayınevi.

Kısaltmalar

- AT: Alp Tobook
- AK: Ak-Keme
- AKAI: Askada Kalgan Ançının Iyı
- BB: Botogöz Bulak
- BMÇH: Bakşı Menen Çingiz Han
- C: Camıyla
- C1: Cancaza
- ÇK: Çooçun Kişi

D: Delbirim

EKT: Erte Kelgen Turnalar

FKT: Fuzuyimada Kadir Tün

G: Gülsarat

KK: Kıyın Kıya

KRS-I: Kirgizsko-Russkiy Slovar

KT: Kün Tuudu

KTS: Kırgızca-Türkçe Sözlük

KTFS: Kırgız Tilinin Frazeologiyalık Sözdüğü

MAAKKM: Manas-Atanın Ak Kar-Kök Muzu

SC: Samançının Colu

SK: Singan Kılıç

TÇ: Tandalgan Çıgarmalar